

eBadatelna Zlínského kraje - portál pro zpřístupnění regionálního digitalizovaného kulturního dědictví

Jan KAŇKA

Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně
kanka@kfbz.cz

INFORUM 2016: 22. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 24.–25. 5. 2016

Abstrakt

Příspěvek představí portál [eBadatelna Zlínského kraje](#), který slouží jako platforma pro zpřístupnění výsledků krajského digitalizačního projektu z let 2010–2013. Budou popsány cíle řešení a nástroje využité při návrhu a tvorbě portálu. V době prezentace již budou k dispozici i první uživatelské statistiky za počáteční období fungování portálu (leden – květen 2016).

–

Úvod

V letech 2010–2013 (s přípravnými kroky sahajícími historicky až do roku 2007) byl realizován projekt Digitalizace a ukládání ve Zlínském kraji¹. Jeho řešitelem byl Zlínský kraj, konkrétně oddělení informatiky a měl za cíl digitalizovat vybrané dokumenty z knihovních a sbírkových fondů většiny kulturních příspěvkových organizací zřizovaných Zlínským krajem. Projektu se zúčastnila Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně, Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Muzeum Kroměřížska a Hvězdárna Valašské Meziříčí. V rámci projektu bylo vyrobeno bezmála půl milionu digitálních obrazů předloh nejrůznějšího typu. Šlo o monografie, periodika, staré tisky, kartografický materiál (volné mapy a atlasy), plány a výkresy, listiny a plakáty, skleněné a filmové negativy a filmy. Tento projekt řešil pouze otázku digitalizace, tedy pořízení dat a metadat, nikoli jejich zpřístupnění. Kromě krajské knihovny žádná ze zúčastněných institucí nemá vlastní digitální knihovnu, bylo proto rozhodnuto realizovat navazující projekt: *Rozvoj e-Governmentu ve Zlínském kraji II – Zpřístupnění digitálního obsahu*. Projekt probíhal v letech 2014–15 a jeho cílem bylo vybudování portálu pro prezentaci a vyhledávání

¹ Byl prezentován na konferenci Inforum 2014.

digitalizátů vzniklých ve zmíněné předchozí fázi, případně výhledově i dalších, již dříve digitalizovaných dokumentů. Slavnostní spuštění portálu **eBadatelna Zlínského kraje** na adrese *ebadatelna.zlkraj.cz* se uskutečnilo 26. ledna 2016.

Zadání, vývoj a architektura

Požadavky na funkcionalitu portálu byly, dá se říci, pro danou dobu standardní. Na uživatelské straně bylo třeba nabídnout běžné discovery rozhraní s možností prohlížení a vyhledávání, s využitím faset, dlaždicového zobrazení obrazů, s možností stažení dokumentu ve formátu PDF a/nebo ePUB. Na straně pracovníků oprávněných vkládat do portálu nové dokumenty (kurátoři) bylo třeba vyvinout rozhraní pro kontrolu a případnou úpravu či doplnění metadat (jednoduchý metadatový editor), nastavení přístupnosti dokumentu a sledování workflow.

Pokud jde o provedení a použité technologie, nebylo v zadání specifikováno, zda má jít o nový systém či se použije existující a dodavatel (fa inQool a.s.) se rozhodl pro první scénář - vývoj. Pro jádro systému - datastore - byl využit systém Fedora, pro práci s obrazy a tilování framework IIIF a pro vyhledávání platforma SOLR. Discovery vrstva a back office rozhraní jsou výsledkem vlastního vývoje dodavatele. Pokud jde o konektivitu na externí systémy, klíčové pro import digitalizovaných dokumentů jsou především dva: krajský digitální repozitář realizovaný v projektu Digitalizace a ukládání - KDR (produkt fy ICZ) a muzejní systémy zúčastněných muzeí a galerií (převážně systém Bach, v jednom případě Demus). V KDR jsou uloženy výsledky digitalizačního projektu včetně různě rozsáhlého a strukturovaného metadatového popisu, z muzejních evidenčních systémů je pak možné před samotným publikováním získat a doplnit další údaje. Tato dvojkolejnost je dána situací v době digitalizace - v dané době byly v rámci projektu Národní digitální knihovny k dispozici schválené metadatové formáty pouze pro monografie a periodika. Tyto dokumenty (převážně z fondu krajské knihovny a muzejních knihoven) byly tedy popsány dle standardu NDK, ostatní ze sbírkových fondů pouze jednoduchým, nepříliš strukturovaným popisem získaným ze systému Bach. Dalšími komunikačními rozhraními portálu jsou OAI-PMH provider a harvester a Z39.50/SRU klient a server. Z hlediska managementu identit je back office rozhraní napojeno na proprietární systém sloužící k tomuto účelu na Zlínském kraji, uživatelské vrstva pak nabízí buď jednoduchou registraci umožňující ukládání a práci s výsledky nebo rozhraní MojeID, které ve své validované úrovni poskytne uživatelům možnost přímé komunikace s muzejními kurátory za účelem dalších služeb týkajících se vystavených dokumentů. V požadavcích byla rovněž možnost nabídnutí sklizně v metadatovém formátu pro portál Europeana.

Požadavkem zadavatele bylo, aby výsledné dílo bylo zpřístupněno jako open source a je k dispozici pod licencí Affero GPLv3 na serveru GitHub².

² <https://github.com/InQool/IQ-Discovery>

Práce s portálem z hlediska uživatele a kurátora

Uživatelské rozhraní

Cílem projektu bylo zpřístupnit uživatelům digitalizáty různého typu a původu přívětivým, přehledným a pokud možno jednoduchým způsobem. Inspirací zadavatele byl např. známý finský národní portál Finna, český portál eSbírky a podobné systémy, které obsahují a prohledávají digitalizované fondy a sbírky různých paměťových institucí. Na domovské stránce uživatel najde pod vrchní hlavní navigační lištou zejména pole pro jednoduché vyhledávání, dále pak odkazy na vyhledání celých skupin různých druhů dokumentů dle typu a náhledy několika náhodně vybraných dokumentů jako upoutávky pro ty, kteří nepřicházejí s konkrétním požadavkem. Formou karuselových upoutávek jsou také prezentovány virtuální výstavy a články. K dispozici je dále časová osa s možností vyhledávání a v zápatí standardní informace o projektu, kontakty s odkazy na weby zúčastněných institucí a odkaz na RSS kanál novinek. K dispozici je také pokročilé hledání s možností sofistikovaného kombinování různých polí anebo procházení rejstříků.

Výsledky dotazu (který - je-li prázdný - nabídne všechny dokumenty) jsou prezentovány buď v řádkovém tvaru či formou mřížky, s různými možnostmi řazení, uložení dotazu (pro přihlášeného uživatele), vlevo jsou k dispozici fasety pro filtrování výsledků. Zde stojí za poznámku, že výběr faset a hodnot, které se v nich objevují, nebyl a není snadnou věcí s ohledem na velké rozdíly ve struktuře a pravidlech popisu v knihovním a muzejním světě. Zde bude pravděpodobně do budoucna potřebná redakce vznikajících rejstříků a určitý způsob řízení termínů.

Detail dokumentu obsahuje náhled vybrané stránky (většinou obálka nebo titulní list), podrobný popis, nabídku podobných dokumentů a funkce pro další práci se záznamem. Zásadní je volba Prohlížet, která se zobrazí u autorsky volných dokumentů při přístupu odkudkoli, u ostatních pouze v síti instituce(cí), které vlastní originál. Dalšími volbami, pokud je kurátor povolí, jsou pak Stáhnout PDF (dvouvrstvé) a Stáhnout ePUB. Při prohlížení dokumentu je v levém sloupci přehled náhledů stránek, vpravo pak velké zobrazení aktuální strany s možností (dlaždicového) zvětšování, možnost listování vpřed a vzad, přepínání zobrazení mezi obrazovou a textovou vrstvou, a také praktické zobrazení kompletního plného textu dokumentu v textové podobě (z OCR při digitalizaci) s možností prohledání, označení a kopírování. Pro zdůraznění provenience dokumentu obsahuje záhlaví v detailu záznamu zvolený podkresový obrázek a logotyp vlastnické instituce. K dispozici je dále několik pomůcek pro uložení záznamů do schránky či oblíbených položek, odeslání, sdílení ad.

Administrativní rozhraní

V tomto rozhraní dostupném výhradně pracovníkům kraje a zúčastněných institucí jsou dostupné různé funkce na základě přidělených rolí. Kromě role administrátora, kterou disponuje v rámci instituce zpravidla jen jeden uživatel, je nejčastější rolí kurátor s oprávněním publikovat dokumenty do portálu a rušit jejich publikování, případně tvořit z

dokumentů virtuální výstavy. Role redaktora opravňuje uživatele psát a publikovat články. Ty slouží zejména k propagačním účelům, k informacím o zveřejněných dokumentech apod.

Stěžejní činností v administrativním rozhraní je příprava dokumentů k publikování a jejich zveřejnění. Vzhledem k výše zmíněné různé a často nedostatečné úrovni metadatového popisu je třeba, zejména u muzejních dokumentů, metadata v této fázi v podstatě zcela doplnit. V případě knihovnických dokumentů jde spíše o revizi a případnou aktualizaci. Procesu publikování dokumentů předchází jejich vyexportování z KDR do vstupní báze (to musí provést vrchní administrátor a děje se tak vždy po skupinách určených na základě výběru kurátorů). Kurátor následně vstoupí do rozhraní a založí si tzv. dávku, do níž si z připravených dokumentů vybere ty, se kterými chce pracovat. Postupně je projede, doplní či opraví popisy dle potřeby a nastaví úroveň a způsoby zpřístupnění, včetně volby (ne)zobrazení vodoznaku. K rozpracované dávce se může v čase vracet a ve chvíli, kdy je hotová, může ji celou publikovat do portálu. V případě potřeby ji může odpublikovat, předat kolegovi, vytvořit její kopii pro další úpravy apod.

Obsahová náplň portálu

Jak již bylo řečeno, portál je primárně zaměřen na zpřístupnění výsledků krajského digitalizačního projektu, který se zaměřil na nejcennější a reformátování vyžadující dokumenty a sbírky. Jejich regionalita je částečně předmětná, částečně provenienční. V dalším textu je stručná charakteristika a některé zajímavosti digitalizovaných sbírek s tím, že v současné době nejsou ještě všechny dostupné v portálu, ale postupně budou publikovány a zpřístupněny (v souladu s autorským právem).

Bráno dle abecedního pořadí názvu svého sídla bylo prvním z účastníků **Muzeum Kroměřížska**. Ze svých historických muzejních sbírek vybralo 140 kartografických dokumentů, z nichž nejstarší se datují do 18. století a obsahují mj. mapy Kroměříže, plány kroměřížských staveb a okolního regionu, ale také mapy jiných evropských lokalit. Muzejní knihovna vybrala ze svého fondu 14 knih a 8 regionálních periodik v celkem 91 svazcích. Jde o často využívané a opotřebované tituly regionální literatury, které nelze nahradit. Při digitalizaci periodik, tedy novin a časopisů, je navíc příležitostí k jejich zkompletování z fondů několika knihoven, z nichž žádná nemá řadu úplnou. To se až na drobné výjimky podařilo např. u hojně využívaných místních novin *Jiskra okresu Kroměříž*, později *Kroměřížská jiskra* (1950–1990). Představitelem děl, která jsou nejen v rámci regionu vzácná, ojedinělá a unikátní, je např. třídílná monografie A. A. Frankla-Grüna *Geschichte der Juden in Kremsier* (1896–1901), kterou kromě knihovny Muzea Kroměřížska vlastní pravděpodobně pouze Židovské muzeum v Praze.

Slovácké muzeum v Uherském Hradišti vybralo pro digitalizaci ze svých historických sbírek kartografický materiál, konkrétně 200 map, 58 plánů a 4 atlasy. V konvolutu historických map vynikají především barokní Müllerovy mapy Moravy z 18. století, ale také dosud nepřiliš známé mapy zachycující tok řeky Moravy v minulosti. K nim patří např. barevná mapa kreslená F. N. de Sparrem *Cours de la Margg...*, zachycující tok řeky Moravy od Napajedel po Vnorovy v 17. století. Jinou zajímavou mapou je *Ichnographia über den Marchfluss...*, pocházející z první poloviny 18. století. Její, dnes neznámý autor na ní

zakreslil tok řeky Moravy od pevnosti Hradiště po obec Nedakonice. Knihovně Slovákého muzea se podařilo zdigitalizovat kromě 36 vybraných regionálních monografií, také 8 periodik ve 145 svazcích. Mezi nimi jsou i dvě nejstarší periodika bývalého okresu: *Moravská Slovač*, později *Slovácké noviny* (1884–1940) a *Nová Slovač*, později *Zájmy Slovače* (1906-1938). I u těchto zdrojů významných pro celý region přinesla příprava k digitalizaci svůj důležitý efekt v podobě kompletace neúplných řad - v tomto případě z fondů šesti různých knihoven.

Přestávkou ve výčtu muzeí bude **Hvězdárna Valašské Meziříčí**. Ta sice není sbírkotvornou institucí, ale již od roku 1922 různými předměty, fotografiemi a archiváliemi přirozeně dokumentuje a eviduje svůj vlastní vývoj. Její archiv je kontinuální a bez časových mezer tak umožňuje sledovat vývoj instituce, pracovníků, činností, postupů a různých technik. Z fotoarchivu bylo digitalizováno 1271 negativů a pozitivů jimž hrozil bezprostřední zánik nebo jsou svou povahou jinak důležité. Stejně hledisko výběru bylo zvoleno u archiválií, kterých bylo digitalizováno 286.

Na Valašsku zůstaneme, a to jednak přímo ve Valašském Meziříčí, jednak ve Vsetíně, z kterýchžto sídelních lokalit **Muzea regionu Valašsko** pocházely další digitalizované dokumenty. Ze vsetínských sbírek byla digitalizována část podsbírky Písemnosti a tisky. Jednalo se převážně o pamětní listy, plakáty a architektonické nákresy zámku, či jiných budov ve Vsetíně. Pamětní listy a plakáty byly pro digitalizaci vybrány pro jejich nespornou uměleckou kvalitu i řemeslné zpracování. Nákresy zase mapují stavební vývoj vsetínského zámku a okolních budov během 19. a 20. století a tudíž jsou důležitým dokladem pro urbanistický vývoj Vsetína. Z valašskomeziříčské podsbírky byly kromě písemností a tisků digitalizovány i zajímavé kartografické dokumenty (např. *Müllerova mapa Království českého* z roku 1720, ručně kreslené katastrální mapy valašských obcí od prof. Josefa Válka z Hovězí aj.), a to celkem 35 map. Na řadu přišel také fond plakátů, v nichž se nacházejí cenná prvorepubliková díla umělců jako jsou Jožka Baruch, Antonín Strnadel či Bohumír Jaroněk. Právě soubor Baruchových plakátů tvořil největší část digitalizovaných předmětů zmíněného fondu (18 položek). Ojedinelá a historicky nejvzácnější je podsbírka Staré tisky a rukopisy. Jejím největším fondem jsou náboženské tisky, mezi nimiž je řada knih nekatolických. Mezi 41 digitalizovanými svazky byly především její největší skvosty, kterými jsou např. dva prvotisky - *Bible pražská* (první tištěná česká bible - 1488) a *Nový zákon* (1497), ale také různá vydání *Bible kralické* (1579-1613). Dalším klenotem meziříčské sbírky je unikátní první vydání evangelického zpěvníku *Cithara sanctorum* kazatele Jiříka Třanovského z roku 1636, který je nejspíš jediným dochovaným kusem v České republice. Z digitalizovaných světských titulů můžeme zmínit např. Mathioliho *Herbář* (1562) či rozsáhlý soubor tzv. kramářských písní. Muzeum však nezůstalo u tištěných dokumentů a rozhodlo se digitalizovat také svůj filmový archiv. Mezi 70 vybranými filmy jsou zastoupeny dokumenty natáčené ve spolupráci s pracovníky muzea, filmy natáčené na objednávku různými institucemi, filmy amatérských filmařů a také několik snímků s tematikou etnografie, které pro edukační a propagační účely vznikly mimo oficiální filmová studia. Několik filmů formátu 8 mm je také ze vsetínského hvězdárny. Filmový materiál je zastoupen převážně dokumenty z let 1940 až 1990. Většina snímků je na 16 mm filmu a s výjimkou nejstarších a 8 mm formátů je ozvučena. Z hlediska muzejního je soubor těchto filmů cenným dokumentem historického vývoje okresu Vsetín.

I Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně pro digitalizaci zvolilo mj. svůj cenný kartografický materiál, zejména mapy jejichž rozměry neumožňují digitalizaci vlastními silami a manipulace s nimi při studijním a badatelském využívání nese nebezpečná poškození. Další kolekci ohrožených předmětů tvořily soubory skleněných negativů, které podléhají nevratným změnám a jejichž jedinou šancí na uchování je právě digitalizace. Zpracován tak byl především velký soubor cenných diapositivů pořízených Antonínem Václavíkem v letech 1917 až 1929 a dokumentujících především lidový oděv a tradiční stavitelství v etnografickém regionu luhačovického Zálesí. Tento soubor byl doplněn dvěma menšími kolekcemi: záběry dokumentujícími interiéry napajedelského zámku z 30. let 20. století a souborem dokumentace sbírky historické a exotické obuvi – záběry na obouvání v evropských i mimoevropských zemích. Velkou kolekci digitalizovaných snímků pak tvořil cenný soubor klasických negativů Alexandra Hackenschmieda. Muzeum využilo také možnost digitalizovat vybrané dokumenty ze sbírkového fondu, ať už to byly rukopisné léčitelské bylináře, nebo například zlínské sokolské kroniky. Muzejní knihovna zařadila do digitalizace soubor drobných publikací, které se běžně ve veřejných knihovnách nevyskytují, např. pamětní spisy, stanovy spolků, tržní řády, katalogy výstav a další příležitostné tisky, baťovská firemní literatura apod. Mezi monografiemi bylo mj. několik děl Františka Bartoše a další regionální tituly. V oblasti periodik byl zájem zaměřen na méně běžnou baťovskou produkci (např. *Borovina*, *Průkopník úspěšného podnikání* ad.) a také poválečné zlínské firemní časopisy.

Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně nechala ze svých sbírek digitalizovat jednak tři originální velkoformátová alba plánů významného zlínského architekta F. L. Gahury (*Upravovací plány města Zlína*, 1931, 158 listů), jednak sbírku skleněných negativů zobrazující unikátní a často neznámé záběry ze Zlína od počátku 20. století (116 negativů). Z galerijní knihovny byly pro digitalizaci vybrány především katalogy a publikace, týkající se historie a činnosti galerie, se kterými badatelé i zaměstnanci často pracují, jsou zachovány pouze jednou a hrozí jejich ztráta či poškození. Šlo především o katalogy Salonů firmy Baťa a Nových zlínských salonů, katalogy k výstavám architektury a časopis *Prostor Zlín*.

Do výběru dokumentů **Krajské knihovny Františka Bartoše ve Zlíně**³ pro digitalizaci se po náročné analýze dostalo ca 500 knih a 50 titulů novin a časopisů z regionálního fondu. Mezi knihami najdeme např. mnoho titulů z baťovské éry, většinu Bartošových děl, díla z oboru regionální vlastivědy, etnografie ad. V případě periodik jde většinou o tituly, které vycházely na území Zlínského kraje, jsou často žádané a fyzická manipulace s nimi je náročná a poškozující. Z titulů celostátního významu stojí za zmínku např. pedagogický časopis **Komenský** vydávaný od roku 1873 dodnes, který (zejména ve své příloze) obsahuje rovněž mnoho zajímavých regionálních informací. Při výběru publikací z knihovního fondu byla důležitá zejména pečlivá spolupráce a koordinace s muzejními knihovnami.

³ Dokumenty digitalizované z fondu krajské knihovny jsou zároveň v úplnosti dostupné i v její digitální knihovně na platformě Kramerius (dlib.kfbz.cz).

Závěr

eBadatelna Zlínského kraje poskytla většině paměťových institucí zřizovaných Zlínským krajem platformu pro zpřístupnění jejich digitalizovaných fondů a sbírek a její zřízení bylo logickým navázáním na krajský digitalizační projekt. Publikování těchto digitalizátů, zejména v rovině doplňování a revize jejich metadat, je časově náročná činnost a bude ještě nějakou dobu trvat, než budou zpřístupněny všechny. V další fázi by měl být umožněn import i dokumentů vzniklých ve starších projektech, případně dokumentů získaných přímo od regionálních nakladatelů apod. V rámci kraje jde o významný počín, v této sféře ojedinělý. Napojení na portál eSbírky jakožto národního oborového agregátora muzejních sbírek pro Europeanu je důležitým počinem i nadregionálním měřítku.

Z hlediska funkcionalit jsou ty důležité plně k dispozici, některé čekají na další využití, na některých se ještě pracuje a čas přináší nové nápady, které by měly být výběrově implementovány v budoucnu. Zpřístupnění pod otevřenou licenci umožňuje nasazení bez velkých licenčních nákladů a kromě Zlínského kraje už se rýsuje použití např. ve Středočeském.